

Prof. dr. Ramun Vieli : per regurdientscha

Autor(en): **Decurtins, Alexi**

Objekttyp: **Obituary**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **40 (1954)**

PDF erstellt am: **08.07.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

† Prof. dr. Ramun Vieli

1895-1953

(per regurdientscha)

da prof. dr. Alexi Decurtins

Cu questas lingias comparan ei gia in onn spiraus dapi ch'ils Romontschs han surdau alla tiara benedida dil santeri della Cuort a Cuera in de lur gronds fegls: Prof. dr. Ramun Vieli.

Eis ei basegneivel de regurdar ils amitgs, scholars ed enconuschents de lezs dis de cordoli, duront ils quals il bien professor lutgava leuora en la favugnera de Glaruna per ina davosa perfecziun? Sto ei esser che nus fetschien endamen il perfetg dils Sursilvans de saver occupar las passivas dil defunct en digna moda e maniera?

«Co fagein nus tut quei senza professor Vieli, senza sia personalitad», ils plaids ch'igl actual president della Romania ha emess al cumiau, pon passar sco expressiun valeivla de quella tema che veva tschaffau las retschas cunzun dils Romontschs dellas valladas renanas.

E tonaton! La veta continuescha. Tgi che ha giu la cuida de seconversar pli datier cun prof. Vieli, sa ch'el era muort ina dira scola de veta — gia daditg penetraus a quella resignaziun cristiana, ch'ei pli ch'in abandun ina perseveronza endinada en quei ch'ins ha inagada tscharniu per gest e dueivel. Sia veta ha piert ad el bia stema e carezia, biaras honors, biaras uras ventireivlas el ravugl de sia biala famiglia. Ella ha perencunter reservau agli ina lavur pesonta ed eveniments decuratschonts, ina carriera solida mo obligonta.

Quel che sfeglia in di la voluminusa corrispondenza dil defunct cun umens della politica, della scienza, della litteratura, cun prominenzas dil moviment romontsch, e buc il davos cun ses anteriurs scholars, vegn d. a. a far persenn della preschientscha continuada d'in squetsch psicologic, che ha pesau sin sia

olma carteivel naven da siu cumiau dall' universitad. Ch' el ei tonaton mai seschaus decuraschar, plaida per la solidad moral e cristiana de sia urdadira sco carstgaun.

Aschia daventa prof. Vieli in simbol dil combat secular dils Romontschs per lur existenza sco atgna naziun. In muossavia che nus lein mai piarder de vesta, vulein nus buca riscar che nies pign pievel e sia cultura mondien a smerscha en las adversitads dil temps.

En quei senn po ei muntar in avantatg, sche nus sespruein egl Ischi, igl organ della Romania ch' il defunct ha tgirau sez plirs onns, de nudar silmeins las conturas della veta ed ovra dil pionier romontsch. Ils preziai lecturs veglien perdunar, sche nossa lavur sa esser — dadas las circumstanzias de spazi, temps e distanza — nuot auter che modesta e munglusa.

Sia veta

Prof. Ramun Vieli ei naschius ils 15 de fevrer 1895 en l' umbriva dil vegl casti de Razén, possess de siu bab, cuss. gov. Baltasar Vieli.

Sco vera autentica d' ina famiglia grischuna e romontscha de num e pum, seporscha a nus sia entira veta e demananza en la glisch d' ina cultura propi della tiara, loscha dil siu agen, mo nuotatonmeins aviarta als impuls d' anoviars. Igl ei ina cultura mesirada e ribada, massiva, senza ornaments brigliants u dramatica exteriura de bienmarcau. Quella cultura sursilvana cun siu fons profundamein religius, cun siu mund agitau politic e historic, che quida el pèz de mintgin, e che sa vegnir ulivada e fructificada mo entras ina seriusa lavur vid sesez.

Questa semenza retica, quei fundament de famiglia, ha il giuven Ramun obteniu en tgina. Mirond anavos sin si' ovra sto ins renconuscher: el ha capiu de reconciliar ils elements opposts ad ina tensiun continuada e fritgeivla che ha menau ad in' ovra de veta digna de sesez e dil pievel romontsch.

A Razén, el cor dil Plaun, bastiun romontscha periferica, ha Vieli pasentau si' affonza e frequentau la scola primara. Cheu ha el franc saviu seperschuader bien e baul dil prighel smanatschont

della germanisaziun e de sias consequenzas sil spért e cor d' in pievel.

Ses studis humanistics fa el a Mustér e Sarnen; en quest davos liug surmunta el ils crutschs e curschins della maturitad cun cumplein success. Gia dal temps de Mustér relatan ses conscolars d' in siu interess vegliont per damondas de lungatg e cultura. Il pass a Friburg e silsunter a Turitg, per sededicar leu al studi dils lungatgs romans, para pia la continuaziun gesta d' ina preferientscha aunc brausla mo decisiva. Cun Ramun Vieli vegn ei ad esser iu sco cun ils biars auters romanists romontschs avon e suenter el. Pér el decuors dils collegs alla scolaulta, ed influenzaus da personalitads entusiasmontas sco prof. Luis Gau-chad, prof. Giachen Jud ed auters, ha il giuven romanist em-priu scosauda de stimar e carezar siu lungatg mumma. Las biaras semegliadetgnas cul provenzal e franzos vegl, cul franzos e talian, san baul u tard buca far cunmeins de muentar il smar-vegl d' in futur filolog per la rihezia digl arcun linguistic reto-roman.

All' universitad turitgesa sestentav' ins da quei temps cun slontsch de penetrar tras novas metodas de lavur pli profunda-mein en las damondas della dialectologia romana. G. Jud e siu amitg prof. C. Jaberg, dus digns scolars dil renomau scienziau svizzer-franzos Gilliéron, encurevan de perscrutar ils lungatgs romans e preromans sin la via nova della geografia linguistica. Els fastitgs d' auters romanists sespruavan ils medems era de stabilir en la scienza ligioms pil stretgs denter las caussas e lur denominaziuns u nums. Che quellas sendas aunc buca battidas han fritgau en la scienza linguistica e folcloristica en moda nundetga, ei oz ca grev d' attestar.

Dai quels entruidaments, capesch' ins ch' il doctorand ro-montsch ei sedecidius en sia tesa per in tema linguistic-pratic «La terminologia dil mulin el Grischn romontsch». Ina prepa-raziun sco fatga pil lexicolog sursilvan de pli tard. El ha buca saviu menar ella a buna fin d' ina biblioteca u stanza de studi anora. Biaronz ha el stuiu viagiar tras nossas valladas romon-tschas, dal Badus alla Punt Martina, tener cuseida culs purs, muliners e mistergners, far declarar ils indrezs, lur parts, lur funcziun e lur nums. Vieli ha nudau, designau e fotografau cun

premura. Aschia vein nus oz la pusseivladad, sin fundament de quella stupenta monografia, de schar reviver realitad e romantica dils vegls mulins, che sgaran oz prest mo aunc en nossas canzuns popularas.

Ina verdad nuncontesteivla eis ei ch' il giuven romontsch, provegnent da duas culturas (la romontscha dil cōr e la tudestga dil paun) e cun la cuida d' in studi cumplet, ei d' origin destinaus ad in bi avegnir.

Quei ha valiu surtut per Ramun Vieli. De retuorn da sia dimora ell' Italia (Firenze) ed en Frontscha (Paris) — nua ch' el ha passentau dis de mai murir, per part en cumpignia de siu amitg ladin ed actual professor della romanistica all' universitad de Turitg, Reto Bezzola, — e suenter haver fatg ils examens finals, ein sepresentadas al neodotur las empremas damondas spinusas. Da Cracovia (Pologna) e da Bonn sefagevan udir ils tuns carmalonts della carriera academica. Ins patratga memia pauc tgei ch' ina tala musica munta pils senns e per l' olma d' in carstgaun giuven, alla conquista dil mund exteriur.

Igl ei in fatg che astga vegnir nudaus cun letras d' aur, che Ramun Vieli ha gia sin quella delicata pesentia viu il grond el pign e ch' el ha dau triev als cussegls de ses magisters e de Robert de Planta, igl enconuscent linguist, fundatur dil Dicziunari romontsch grischun e dil Cudisch de nums retic, de passar el survetsch della patria romontscha.

Vieli ha adina giu interess vasts, che han survargau per debia la risteina romontscha. Ses ligioms de famiglia cun Messauc, sia dimora en la Toscana, nua ch' el recitava cun ardur, per aschia de dir «sur loghens», ils grondius passadis dil cant dantesc, e pli tard in vischinadi continuau culs exponents dellas valladas talianas e tessines, han adina puspei enfirmiu sia predilecziun per la sora latina dil sid.

Nus essan era buca surstai de sia attaschonza ed admiraziun per Heinrich Federer, il scribent svizzer che obtegn oz era en las prelecziuns d' universitads buca catolicas in post d' honor tardiv mo meritau.

Che la politica, sco eco dils perdavons, ha adina puspei passionau e schau buglir siu saung, ei negin misteri. Era en quei

risguard vegn sia corrispondenza ad intermediar detagls buca nuninteressants.

Igl onn 1926 banduna Ramun Vieli l' universitad de Turitg. Cuort sissu ei la Regenza grischuna prevegnida ad el cul giavisch de vuler surprender la professura romontscha vacanta de Sur can. dr. Gion Cahannes alla Scola cantonala a Cuera. Ramun Vieli accepta la pierta.

Quella nova activitad ha sviau el sin terren dell' instrucziun, della normaziun dil lungatg sursilvan e della lexicologia e biologia de quel. Il scenziaiu, en sesez predestinaus d' occupar il post d' in redactur sursilvan al Dicziunari romontsch grischun, ha cheutras stuiu satrar in bionton de ses siemis spirontamein scientifics.

Ins po s' imaginar — risguard' ins las grondas difficultads aunc oz existentas — con grev ei stueva esser de cumpartgir in' instrucziun romontscha alla Scola cantonala ils emprems onns dell' era Cahannes e Vieli, senza vocabularis e cun ina literatura pli che mudesta. Denton, ei buca gest quella mangogna stada il motiv per ina lavur ordvart pulpida en favur della romontsch sursilvana! La lavur cumineivla denter il vegl magister cun siu «anim grond» ed il giuven filolog vala de silmeins vegnir profilada plinengiu en in capetel dapersei.

L' influenza della personalitad de Ramun Vieli sco mussader e carstgaun sin las numerusas generaziuns de scolasts, gimnasiasts e scholars della partiziun mercantila, stadas confidadas a sia tgira, selai strusch terminar. Tgunschamein seschass ei cheu puspei menziunar passadis impressiunonts dallas brevs de ses anteriurs scholars, che attestan ina renconuschientscha resentida per las valurs cuzzeivlas che lur scolast ha dau ad els sin via en la veta.

Nus vein sez buca giu la ventira ded esser siu scolar el senn pli stretg dil plaid. Taluisa essan nus sfurzai de surschar ad ina pleva pli competenta de render a nus in di il maletg dil magister de romontsch alla Scola cantonala.

En nosas frequentas discussiuns dils davos onns, a Cuera en sia canorta scientifica, u magari en moda pli libra sin sia spassegiada preferida denter la Punt Rensch e sia casa de vacanzas a Bubretsch, cartein nus denton de ver scuvretg empau

il misteri de sia attracziun e de siu success sco carstgaun in-summa, ed a mintga cass era sco magister. Igl ei quei ina demananza mudesta en la conversaziun cul pli sempel, in senn expri-miu per la realitad e pil pusseivel, ina critica severa de sesez e de sia lavur, in tact pauc cumin en la cusseida ed in grond re-spect pil meini dils auters. Ins senteva pér memia che Vieli sa-veva in bionton dapli che quei ch' el palesava. In mussament evident' co el dumignava sesez. Aschia s' imponeva sia opiniun la finfinala tuttina, buc en ina moda anetga e brutala, anzi sco in fluid che penetrescha ed impregnescha plaun mo ton pli segir. Forsa vegnevan ses patratgs cungi cun gliez humor reteniu e bunamein trest, characteristics per ina gronda experientscha de veta, che streha l' ironia de sesez, mo daventa mai propi decu-raschonts. U allura tschentava Vieli in accent pli frontsch, pur-tond ina dellas biaras sentenzas ord las grondas litteraturas u ina reminiscenza personala, che parevan tier el mai de stalivar.

Il temps — derschader nunpartischont — vegn a dar ra-schun a Ramun Vieli en bia pugns, nua ch' ins ha considerau el per in admonider pauc cumadeivel.

L' entschatta de sia activitad' alla Scola cantonala, igl em-prem cun ina mesa professura, ei secruschada cun l' incumbensa che ha accumpignau el tochen la mort: la redacziun dils vocabu-laris pratics sursilvans. La Ligia Romontscha e siu uerbel em-prem president, Giachen Conrad, han cattau en Ramun Vieli igl um de confidanza ch' els basegnavan.

Ni ils representants della Ligia ni il giuven redactur han sminau da lezzas uras tgei interpresa che quei munti. Daveras resta ei de descriver inagada la vera tragedia de quell' ovra, che per varias raschuns, munconza de temps e finanzas, mun-conza oravontut d' in material scientific fundau, ha buca saviu vegnir realisada eifer il tierm giavischau. Tras sia perseveronza admirabla eis ei tonaton reussiu a prof. Vieli de far comparer 1938 il «Vocabulari scursaniu», 1944 il «Vocabulari tudestg-romontsch», e de metter sin via e redeger sez in bien tschancun dil dicziunari augmentau romontsch-tudestg.

Igl ei la lescha e secapescha il duer d' ina minoritad lingui-stica ded esser adina allerta e culturalmein activa. Gest als ex-ponents tucca ei per quella raschun de cargar viaden ellas la-

vurs en cuors beinduras en ina moda pauc cumporteivla cun lur forzas. Ins vess cartiu ch' in pensum alla Scola cantonale ed ina lavur intensiva sco quella vid ils vocabularis vessien sme-sau a prof. Vieli biebein siu temps disponibels. Numnein nus cheu sia participaziun activa sco vcepresident della Societad Reto-romontscha, viceparsura della Romania, vicepresidente dil Legat Cadonau pil lungatg sursilvan, commember della Commissiun filologica dil DRG, della Commissiun cantonale de nomenclatura, della Commissiun de biblioteca dil Cantun Grischun, sco cussegliader sursilvan en la Fundaziun Schiller, lu palentan quels tetels mo fleivlamein tgei lavur ch' ei stada rentada ad ina e scadina de quellas occupaziuns.

En in mument decisiv per la Cuminonza Radio Romontsch, ei Ramun Vieli vegnius clamaus dal Cussegl Federal el ravugl della suprastanza centrala della Societad svizzera de Radiodiffusiun. Cun vigur e bien tact ha el luvrau leu per la nova concessiun de Radio e representau dasperas ils interess romontschs, aschia che la Cuminonza Radio Romontsch ei vegnida admissa sco commember cumplein. In success che ha survargau las speonzas las pli temerarias.

El suandont lein nus resumar sut enzaconts capetels pli detagliadamein la prestaziun de Ramun Vieli pil romontsch insumma e pil sursilvan en special, sco era sia posiziun enviers ina u l' altra damonda.

La normaziun dil lungatg de scartira sursilvan

Ei sa buc esser nies intent de descriver l' historia dil lungatg scret sursilvan. Fatg ei ch' ins ei sestentaus dapi 300 onns de scaffir in lungatg surdialectal, che vess duuu survir als basegns pratics della litteratura religiosa e profana, e plitard cunzun della scola romontscha e della pressa.

Il foss denter lungatg plidau, denter dialect local e lungatg de scartira, ei en nosssa romontsch buc aschi profunds sco els gronds lungatgs mundials. Pusseivlamein ei quei in dils aspects che ha adina frenau ch' ins ughegi in tagl decisiv.

† Prof. dr. Ramun Vieli

Ilis auturs sursilvans dell' entschatta dil 17 avel tschentaer scrivan lur idiom sutsilvan, gia pulitamein influenzaus dal sursilvan, ilis Gabriels protestants lur lungatg della Foppa cun in bul ladin, ilis auturs catolics — tut secund sco els serepartan — igl idiom della Foppa / Lumnezia u della Cadi. Quei viriveri babilonic de lungatgs de scartira ha cuzzau praticamein tochen che l' edizium de mezs de scola ha revelau la nunpusseivladad d' ina semeglionta situaziun.

Mo nunditgont ilis sforzs d' in prof. Bühler, de Ser Darms ed inspectur Disch, vegn l' idea ell' aria (dapi P. Placi a Spescha) d' in lungatg de scartira uniform e cumineivel perinaga terrada, ed ilis cudischs de scola restan vinavon paritetics.

Pér cun la fundaziun della LR (1919) han ins astgau pater-tgar de tagliar il nuv gordic dil lungatg de scartira sursilvan. L' avischinaziun ed unitad stueva sefar, vulev' ins veramein luvrar cun success pil manteniment dil lungatg periclitau.

La triada Sur G. Cahannes, S. M. Nay e prof. Vieli astgein nus senza dubi numnar ilis fravis de quella unitad contonschida.

Sco filolog era prof. Vieli la davosa istanza dil treifegl. Dottaus cun in fin sensori eis el denton adina staus pertscharts della contribuziun preziosa de ses combattants, Sur Cahannes cun sia fina «ureglia romontscha» e siu senn classic per la mesira, S. M. Nay cun siu plaid entusiasmont, siu oreifer lungatg e siu instinct didactic. Il proceder beinvulent e desinteressau de quels treis umens saveva strusch schendrar inimitgs de num. Aschia capin nus ch' ina conferenza a Flem (1934) culs organs della Renania, en la quala cuss. fed. Felix Calonder e prof. Vieli han giugau ina rolla preponderanta, ei stada stgisa d' allontanar u silmeins de moderar considereivlamein il vegl schisma linguistic. Quei spért de vicendeivla capientscha e sacrifici per la caussa cumineivla mereta de vegnir retenius.

La collavur della cudria a treis ha resultau treis ovras fundamentalas che han dau peisa al niev vestgiu dil lungatg de scartira sursilvan. Sur Cahannes haveva gia 1924 schenghegiu a nus sia «Grammatica Romontscha», S. M. Nay plitard la grammatica «Bien di, bien onn», per tudestgs che vulan emprender romontsch, e Ramun Vieli ha fixau ortograficamein e semanticensein ina buna part dil scazi linguistic della Surselva. Per con-

sequenza era in tierm francaus, che negin successur cun senn de responsablidad vegn a spostar senza raschuns, e che ha pér l'ubiu l'ediziun de novs cudischs de scola romontschs. Prest nundumbrevels vegnan ils cudischs, stampats e messadis ad esser che han passau il «placet» ortografic e stilistic de Vieli avon che comparer.

Ils cuors linguistics

Differentas gadas ei prof. Vieli vegnius incumbensaus dal Departement d'educaziun d'organisar e direger cuors linguistics per scolasts, plirs de quels en stretga collaboraziun cun inspectur A. Spescha. Tals ha el presidiau a Zuoz, a Razén cun special risguard dellas relaziuns linguisticas de confin, a Breil (1933) e la davosa gada a Trun (1947). Els ein stai la risposta ad in basegns resentiu davart de nos scolasts de survegnir da temps en temps novas directivas e novs impuls per ina ulteriura perfecziun. Las mappas avonmaun ariguard quels cuors plaidan era ellas d'ina gronda e detagliada preparaziun. Sco magister alla Scola cantonala saveva Vieli beinavunda ch'ins stoppi buca mo fixar, mobein era purtar viado el pievel gest entras la scola las novas vias anfladas en la perfecziun linguistica. Che quella sto sefar en emprema lingia el lungatg mumma, per saver continuar suenter ton meglier el lungatg jester, tudestg, quei ha el adina accentuau. «Promover l'enconuschientscha dil romontsch che nus vulein mantener e dil tudestg che nus stuein emprender» vegneva el buca unfis de repeter.

En quels cuors, nua ch'ils scolasts sezs, professers della Scola cantonala e. a. han referiu, eis ei buca mo vegniu plidau. Na, quei che dat als cuors linguistics sut l'egida de Vieli, sper l'orientaziun, ina valur reala, ei ch'els han muntau directamein u indirectamein il pugn de partenza per pliras bialas ovras realisadas silsuenter. Patertgeien all'ediziun de novs cudischs de scola per las classas bassas ed aultas, agl'interess pli e pli grond della LR per la scola e ses basegns (Nossas praulas, Musa Romontscha, Cudischets dell'Ovra svizzera per la giuventetgna, tablas Brunies per la historia naturala e. a. v.), alla nova elavuraziun de mezs d'instrucziun per emprender tudestg, agl'urari augmentau de romontsch alla Scola cantonala.

Ultra dils cuors linguistics ei Vieli staus in referent nunstunclenteivel en las conferenzas scolasticas sursilvanas. En quei ravugl han era anflau la via en la publicitad in tschuppel interessantas lavurs partenent damondas della grammatica romontscha (Davart il diever dellas preposiziuns, Problems dell' instrucziun romontscha, De e da e lur diever etc.). Ins po considerar quellas sco lavurs preparatorias per ina futura grammatica sistematica e scientifica dil sursilvan.

Ils vocabularis

La contribuziun stabla de Ramun Vieli ei stada, sco gia menziunau, l' elavuraziun dils vocabularis pratics sursilvans. «Vul ti castigiar enzatgi en uorden, fai scriver el in vocabulari», aschia s' exprimeva Vieli beinduras, schemend sut il buordi de lexicolog.

En verdad va ei sin quei terren buca sco en las praulas. Suentier liungas stentas pér suonda il fatg al detg. Alla vegnida de Vieli era la meisa memia splanada per saver quintar cun ina lavur speditiva; dasperas pesava la lavur alla Scola cantonala. Bein ei Vieli buc igl empren sigl intschess della lexicologia sursilvana. Pader Flaminio da Sale (1729), P. Baseli Veith (1805), Mattli Conrad (1823/28), Otto Carisch (1848) e P. Baseli Carigiet (1882) vevan resentiu il basegns de porscher glossaris u vocabularis pils Romontschs u en favur d' intents specials. Denton settractava ei tiels auturs de jasters, buca penetrai avunda en nossa tschontscha, ni d' auturs romontschs, als quals in fundament scientific e cunzun la survesta digl entir patrimoni linguistic sursilvan mitschava.

La persuna nunpreoccupada de Ramun Vieli, cun sia solida formaziun filologica, provegnenta d' ina vischnaunca sursilvana (de lungatg), ei cheu stada predestinada de taccar il problem da rudien. Da casa anora eis el staus sfurzaus de conquistar il sursilvan de scartira plaunsiu mo tonpli profundamein. Con el ha profitau sin quella via digl agid de ses scholars, selai eruir dalla gronda schelta de concepts e plinavon dal material de siu grond scatlè de cedels. «Jeu mon a scola tier mes scholars» confessava el beinsavens aviartamein.

Igl'emprems pass ch' el dueva far, semettend alla lavur, era de rimnar in bien material de comparegliaziun. En quella lavur de rimnader, necessaria per mintga rom della scienza, eis el perseveraus tochen il pli davos mument, recaltgond da ses scolars, da ses amitgs leuô en la tiara romontscha, dalla litteratura scretta, in material de plaids e turnadas (passa 100 000 cedels), ch' ins sa muort lur valor buca apprezziar avunda. Pér quel che rimna sez vegn a tscharner las munconzas e largias, ed el daventa era adina pli critics enviers sesez e sias habilitads.

Ils Romontschs perencunter bassegiavan lur vocabularis. Per questa raschun ein ins seresolvius de schar comparer il «Vocabulari scursaniu». Quel munta l' inventarisaziun dil scazi lexicologic de scartira sursilvan ed ha per mira: de fixar la scripziun ufficiala e la muntada de ver 12 000 plaids romontschs, sco era d'indicar la corrispudenta expressiun tudestga, en vesta de promover il studi dil lungatg tudestg. Abstrahau dil scazi de plaids restrenschiu e della munconza de fraseologia, ston ins bein conceder ch' il «Scursaniu» hagi prestau e presta vinavon buns survetschs a tuts quels che s' occupeschan en ina uisa u l' altra cun damondas dil lungatg sursilvan.

Cheutras fuva era in' ossadira erigida sco fil pil secund cundisch che dueva suandar: il vocabulari tudestg-romontsch. Ins po sedumandar oz en buna fei, schebein la via metodica ch' ils organs della LR han eligiù pils vocabularis, mettend il tudestg-romontsch alla testa, seigi stada la vera. Pertgei ins stueva bein patertgar ch' ins sforzi cheutras quei e tschei en in futgé de character tudestg. Grazia a siu material privat, e schond comparer oravon il «Scursaniu», ha il linguist sursilvan denton saviu untgir en bia graus ils craps de scarpetsch ch' ein sepresentai. Il vocabulari tgietschen ei aschia daventaus in' ovra de valor, pli spargnus els cavazins che siu collega ladin, mo persuentor ordvart precis en sia formulaziun. Cun ses varga 40 000 cavazins, porscha el als cerchels interessai la pusseivladad de s' orientar sur della grafia dil scazi sursilvan, als auters ed als numerus jasters lubescha el, seigi de s' informar dil tudestg, seigi de far enconuschientscha cun nossa viarva romontscha.

Carteivel san mo ils pli paucs ch' il manuscret, preparaù da prof. Vieli pil tudestg-romontsch, ha stuiu vegnir reducius —

per raschuns finanzialas — considerablamein avon che passar en stampa.

Strusch ei il vocabulari tudestg-romontsch semess sin via-di tras la Surselva, che R. Vieli ha puspei intensivau sia raccolta de plaids ed expressiuns, sco preparativa al niev vocabulari romontsch-tudestg. La LR ha dasperas schau volver igl entir material dil tudestg-romontsch sin cedels. Cunquei seprentavan ussa arcuns tgiembels, schegie aunc adina buca perfetgs. Fagend mintgamai aunc controllas el scatlè dialectal dil DRG, astgav' ins ughegiar senza tema de semetter alla redacziun dil romontsch-tudestg.

Vieli veseva en quel la mesira cumpleina de sia activitad sco lexicolog. Igl uost 1951 — suenter haver redigiu igl «f» sco letra d' emprova — eis el perquei semess cun in anim remarcabel all' elavuraziun. Gia las empremas letras han beinprest mus-sau tgei reh fretg las nunstunclenteivlas stentas de rimnader purtavan finalmein.

Las frequentas discurridas a Cuera, che partevan magari d' in sulet plaid, d' ina sempla expressiun per finir en damondas de caracter historic e psicologic de nies lungatg e de nossa cultura, vegnan adina a restar tier nus en frestga memoria. Impres-siun cuzzeivla ha fatg sin nus cunzun quella retscherca senza paus e ruaus della formulaziun la pli stringenta e gesta, e quei che ha pér mussau a nus il ver Vieli, implaccabels en sias pre-tensiuns enviers sesez: il combat serrau encunter certas mun-conzas u turnadas sfurzadas digl agen vocabulari «tudestg-romontsch».

In congedi de plirs meins duront igl onn de scola 1952/53 ha prof. Vieli nezegiau cun la husliadad della furmicla per dar in stausch detschiert allas lavurs de redacziun. Malaveta eis ei buca stau pusseivel ad el d' accumplir l' ovra. La nota de sia personalitad sco scienziav se manifestescha denton aschizun el text dellas letras redigidas, el material entir ed en la metoda de lavur, ch' ella resta era aschia essenzialmein sia.

Cargaus cul buordi dils vocabularis, ha Vieli naturalmein bu-ca anflau la peda de publicar tut quei che tentava e talunava el.

La sintesa ch' el ha dau a nus en ses vocabularis basta denton cumpleinamein per affirmar ch' el hagi prestau pil romontsch ina lavur giganta, in ver epos sursilvan.

En quest liug fuss ei era de regurdar a sia stedia contribu-ziun pil DRG. Dapi ils onns che R. de Planta veva fatg enconuschents il giuven romanist cun ses plans, tochen tier ils emprems redactors dil DRG, Florian Melcher e Caspar Pult, e vinavon a dr. Andrea Schorta, ha el maina calau de survir cun tut sias forzas a quella gronda ovra interromontscha. Quei ei daventau ils emprems onns cun artechels da sia plema, pli tard oravontut sco cusseglader en damondas pertuccont la Surselva ed en sia qualidad sco commember della Commissiun filologica,

La damonda della Sutselva

A tuts ein enconuschents ils sforzs della LR e de siu par-sura Stiafan Loringett per salvar al romontsch l' impurtonta regiun della Sutselva, u silmeins per mantener sia bilinguitad ualti progredida. Lur bien dretg e lur bunaveglia de restar romontschs e de lutgar persuenter tochen sil peter davos, vegn bein negin carstgaun de saun giudezi a vuler dispitar a nos compatriots sutsilvans. Lur caussa ei era la nossa!

Nus seregurdein denton ch' il catsch dell' Acziun Sutselva ei vegnius enviaus en in serenezi pulit mursin. Las medischnas onz fermas d' in perdert, mo buca sabi dadô ils mirs, parevan in mument buca mo de sclavinar dil tuttafatg il malsaun sutsilvan, mobein era de comprometter la bufatga unitad linguistica contonschida en Surselva.

Tgi less far reproschas a Ramun Vieli, sez sutsilvan d' origin, d' in um che ha unfriu sia viarva locala per l' idea pli gronda d' in lungatg cumineivel de scartira, savend ch' in particularissem stravagau seigi nossa perdiziun, ch'el hagi en quei mument serius alzau sia vusch. Cudischius cun las relaziuns linguisticas della Sutselva ed ils sforzs fatgs gia pli baul, ha el designau en siu artechel «La Sutselva al spartavia» (Ischi 32, 1946) in maletg ualti realistic. Che l' allontanaziun dalla Surselva ei sesviluppada aschizun ei d' attribuir al fatg ch' ins ha bandischau

il romontsch da scola e baselgia e cheutras aviert escha e finiastras al tudestg. Vieli enconuscheva senz' auter l' idea circumscretta enzanua gia da R. de Planta, ch' ins stoppi empunir als dialects locals, sch' ins vegli revivificar la tschontscha sutsilvana e silsunter puspei s' avischinar al sutsilvan de scartira. Veseva igl instradader jester de quella teoria (buca nova, mo l' emprema gada realisabla tras ils mezs della LR) cun sia egliaida mistica al horizont gia la «Sullevada» della Sutselva encunter sia sora sursilvana e sia imposiziun sco sulet ver e genuin romontsch, lu era ei bein indicau ch' in profet ord l' atgna tiara sveli l' ortgadat prigulusa de tals termagls.

Il miedi ha per finir sez survegniu la trembletga avon ils spérts ch' el veva scongiurau. La tensiun fatga bi aposta ei seluccada, e speranza daventan ils ligioms de vischinadi denter las duas regiuns renanas quels plascheivels ch' els ein adina stai.

Igl ei bein ver: L' ierta culturala dil Grischun Central, nua che forzas dil nord e dil sid secruschan e semischeidan, ei entretschada e complicada. Patratg' ins allas differenzas lexicologicas ed a quellas pli tagliontas della morfologia, lu capesch' ins ch' ina assimilada de quels elements en la grammatica ed els dicziunaris sursilvans fuss stada caussa nunpusseivla. Ella vess, fatga tut anetgamein, disturbau igl equiliber dil lungatg de scartira sursilvan. Pér memia embrid' ins enqualga ch' era il lungatg scret ha sias leschas biologicas, e ch' ins ignorescha buca quellas senza donn. Per quei motiv ein aschibein Sur Cahannes sco R. Vieli sin quella via d' adattaziun d' elements sutsilvans stai precauts ed ein serestrenschis d' enrihir il scazi de plaids sursilvans cun expressiuns de Sut igl Uaul, leu nua ch' el era muncus.

Il cuntegn dil niev vocabulari vegn denton a mussar ch' il risguard alla Sutselva ei pli gronds che quei ch' ins tertgava. A mintga casa fuss ei de giavischar che la ferma tradiziun sursilvana en Sutselva, che sefa valer gia els emprems documents ed ei, sco ils scolars cantonals confirmeschan, aunc oz buca stezza, vegni buca bandischada dapli senza ner basegns. Quei era perinaga il fervent auguri de Ramun Vieli.

La Romania

Ei Ramun Vieli staus il menader nundispiteivel dil moviment linguistic e cultural della Surselva els davos decennis, lu vala quella constataziun en sia cumpleina valur per siu operar en la Romania.

Cuss. gov. Cahannes ha schau reviver il plaid programatic dil giuven president della Romania, cand. fil. Ramun Vieli, tenius igl onn 1921 per caschun dil 25 avel anniversari alla raspa-da romontscha sut igl Ischi a Trun (Gas. Rom. 10. 2. 53). Dapi quei «début» detschiert ha Vieli bein munchentau strusch ina radunonza pli gronda. La Romania cun ses vegls campiuns e sia giuventetgna studentica era propi siu «enfant gâté». El vegneva buca unfis d'admonir giuvens e vegls ad unitad, pasch e vicendeivel agid. Per experientscha saveva el che la discordia e la scuidonza, quels pli vegls mals grischuns, seigien adina laghegiai de metter empaglia nos sforzs cumineivels. Buca staunchels vegneva el era de cussegljar ses giuvens romanians, che mavan tier el cun lur quitaus. Per el sefermava la migionza en la Romania buca allas damondas de lungatg, ella cumpegliava il carstgaun entir.

Igl onn 1927 ha el surpriu da prof. Pieder Tuor la redacziun digl Ischi. Cun cuortas pausas ha el procurau quella tochen 1943. Sez ha el contribuì biars buns artechels, sco era translaziuns, tut lavurs che paleisan sia gronda enconuschientscha e siu fin sentiment per l'olma dil romontsch. Gia 1947 sto el secundar d'acceptar la redacziun dil Tschespet. A quella stupenta raccolta verda, che siu mussader Sur Cahannes veva enchischnau d'uront 25 onns cun in quitaus extrem, ha el aschuntau 6 cudischets. El ha svelau il vargau, cun la biografia e l'ovra d'Alexander Balletta, ha ughegiu novas visas cun la schelta de raquents de «Catscha», ha presentau novs talents cun Aluis Arpagaus e Gion Deplazes.

Sias intraducziuns als Tschespets dils davos onns, lain sentir co el tschercava de tedlar il palpar della generaziun giuvna. Co san nos scribents bandunar ils irals batti dil vargau e porcher — tenend quen della sensibla midada sociala — vivonda valeivla al pievel romontsch? A quella damonda san ils scribents

sezs rispunder mo, sch' els senuspeschan buca de prender il bogn sanadeivel della nova realitad e de descriver quella curaschusamein.

Cun Surmir ei il defunct adina sedaus breigia de mantener bunas relaziuns. Mussament leutier ei stada sia capientscha pils scolars surmirans alla Scola cantonala, ses numerus referats en l' Uniung Rumantscha da Surmeir ed en las conferenzas scolasticas. Perdetga persunter dat era il cuntegn dil davos Tschespet cun las novellas de Pader A. Lozza, ina translaziun ch' ei d' attribuir a sia iniziativa ed a sia cunvegnientscha cul pli grond scribing surmiran.

Tgei che Vieli ha finalmein tut operau el Cussegl della Romania e pli tard sco vicepresident della Romania gronda, vegn la historia de nossa societad in di a mussar cun evidenza.

*

Aschia s' arrundescha il maletg della veta curaschusa e tgiembla d' in grond Romontsch e Sursilvan. En la madironza dils onns havess el aunc saviu schenghegiar a nus ina reha raccolta. Il Tutpussent ha denton destinau autruisa.

Nus tuts che vein enconuschiu e luvrau ensemen cun prof. Vieli, vegnin buc ad emblidar nies magister, si' ovra e ses cussegls. Alla fossa dil fegl romontsch eis ei in duer de pietad e renconuschientscha che tut ils Sursilvans de buna voluntad s' uneschien e secunvegnien per continuar e perfeczionar si' ovra a bein e pro de nies lungatg e de nossa cultura. Possi quei d' aventar!